

Jerzy Pikulik

Franciszkańskie "Ordinarium missae" w średniowiecznej Polsce

Studia Theologica Varsaviensia 9/2, 111-130

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY PIKULIK

**FRANCISZKAŃSKIE „ORDINARIUM MISSAE”
W ŚREDNIOWIECZNEJ POLSCE**

Treść: I. Materiał źródłowy; II. Wykaz skrótów; III. Wprowadzenie; IV. Treść
rekopisów *Kyriale*; V. Tropy; VI. Podsumowanie.

I. MATERIAŁ ŹRÓDŁOWY

Biblioteka OO. Bernardynów w Krakowie

- Graduał ms. 2R1, XV w.²
- „ ms. 3R1, XV w.²
- „ ms. 5R1, XV w.²
- „ ms. 7R1, XV w.²
- „ ms. 14R1, XV w.²
- „ ms. 45R1, XV w.²
- „ ms. 1R1, 1524 r.
- „ ms. 11R1, 1526 r.
- „ ms. 18R1, XVI w.¹
- „ ms. 78R1, XVI w.²

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

- Graduał franciszkański ms. 2827, XV w.
- „ „ ms. 3615, 1512 r.
- „ „ ms. 3616, XVI w.

Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie

- Graduał klarysek ms. 170, 1418 r.

Biblioteka SS. Klarysek w Krakowie

- Graduał klarysek ms. 205, XIII w.

Biblioteka SS. Klarysek w Starym Sączu

- Graduał klarysek ms. „2”, XIII w.
- „ „ ms. 1, XIV w.
- „ „ ms. 2, XIV w.

Biblioteka Seminarium Duchownego w Kielcach

- Graduał franciszkański ms. 8, XVI w.

Biblioteka Seminarium Duchownego w Płocku

- Graduał franciszkański ms. 31V5B, XIII w.

Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu
 Graduał franciszkański ms. 174, 1475 r.
 Graduał franciszkański ms. 173, XVI w.

II. WYKAZ SKRÓTÓW

- AH — *Analecta hymnica mediae aevi*. T. 1—55. Leipzig 1886, 1922.
 Wyd. B. M. D r e v e s
- BBKr — Biblioteka OO. Bernardynów w Krakowie
- BCzart — Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
- BDKr — Biblioteka OO. Dominikanów w Krakowie
- BJG — Biblioteka OO. Paulinów w Częstochowie
- BKapGn — Biblioteka Kapitułna w Gnieźnie
- BKapKr — Biblioteka Kapitułna w Krakowie
- BKapWr — Biblioteka Kapitułna we Wrocławiu
- BKlarKr — Biblioteka SS. Klarysek w Krakowie
- BKlarSącz — Biblioteka SS. Klarysek w Starym Sączu
- BNorbI — Biblioteka SS. Norbertanek w Imbramowicach
- BNorbKr — Biblioteka SS. Norbertanek w Krakowie
- BSalCzerw — Biblioteka XV. Salezjanów w Czerwińsku
- BSKce — Biblioteka Seminarium Duchownego w Kielcach
- BSPł — Biblioteka Seminarium Duchownego w Płocku
- BSSand — Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu
- BUWr — Biblioteka Uniwersytetu we Wrocławiu
- GR — *Graduale Romanum*
- LU — *Liber Usualis*
- MCiesz — Muzeum Śląskie w Cieszynie
- MŁ — Miejskie Archiwum w Łodzi

III. WPROWADZENIE

Zakon św. Franciszka z Asyżu, podobnie zresztą jak inne zgromadzenia, postawił problemy liturgiczne w centrum swego zainteresowania. Stanowisko założyciela jak również jego następców znalazło swój wyraz przede wszystkim w uchwałach Kapituł Generalnych, które wielokrotnie akcentowały rolę i znaczenie liturgii dla procesu wychowawczego i dydaktycznego. Z tej racji Kapituły z r. 1279 (Asyż), 1282 (Strasburg) i 1310 (Padwa) podkreślają obowiązek uczestniczenia nowicjuszy we wspólnej modlitwie brewiarzowej oraz Mszy św. H. H ü s c h e n wskazuje nadto na pierwszych pisarzy Zakonu, którzy przypominają III rozdział reguły augustiańskiej i XIX benedyktyńskiej, w których podkreśla się usilnie czynne zaangażowanie człowieka w wykonywaniu śpiewnej liturgii: *Cantus ecclesiastici cantentur non solum voce, sed etiam corde*¹. Takie

¹ H. H ü s c h e n, *Franziskaner*. W: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Bd. IV, 823 nn.

założenie staje się programem i fundamentem, na którym opiera się duchowość liturgiczna i uczestnictwo wszystkich członków.

Od pierwszych lat istnienia zakonu daje się również zaobserwować troskę o nakreślenie własnego profilu liturgicznego. W r. 1230 Kapituła Generalna w Asyżu zatwierdziła zakonny antyfonarz i brewiarz. Charakterystyczne dla nich jest to, że tak w doborze modlitw mszalnych jak brewiarzowych przejmują tradycję rzymską, ściślej, liturgię kaplicy papeńskiej na Lateranie. We wszystkich dokumentach dominuje stwierdzenie: *Cantus ecclesiastici cantentur secundum formam seu consuetudinem Sanctae Ecclesiae Romanae*. Związki genetyczne liturgii zakonnej z rzymską podkreślił już św. Franciszek: *Moneo praeterea et exhortor in Domino, ut in locis, in quibus morantur fratres, una tantum celebretur missa in die secundum formam Sanctae Ecclesiae Romanae*². Z takich tendencji rodzi się w 1242 r. postanowienie Kapituły w Bolonii, by teksty liturgiczne ksiąg franciszkańskich dostosować do rzymskiej tradycji choralnej. Wydaje się jednak, że monodię rzymską przyjęto już w roku 1223 z *Capella Papalis* czyli *Curia Romana* i stąd znamienna dla wszystkich liturgików zakonnych nota: *secundum ordinem Curiae Romanae*³.

Szczególną rolę w kształtowaniu się liturgii franciszkańskiej odegrali H a y m o z Faversham i J u l i a n z e Spiry. Pierwszy opracował w r. 1243 przepisy rubrycystyczne, które po ich uzupełnieniu w latach 1244 i 1251 przetrwały w swej zasadniczej postaci do czasów dzisiejszych jako *ordines divini officii*⁴. Drugi jest autorem szeregu oficjów rymowanych, z których przynajmniej o św. Franciszku i o św. Antonim, mimo reformy Soboru Trydenckiego i edycji *Breviarium Romanum* w 1568 r., znajdują się w aktualnie obowiązujących brewiarzach zakonu. W XIII w. otrzymała liturgia franciszkańska szczególne wyróżnienie. M i k o ł a j III (1277—1280) polecił w r. 1278, aby we wszystkich kościołach Rzymu zastąpiono własne księgi liturgiczne franciszkańskimi. Relacjonuje o tym benedyktyn R a d u l f z Rivo (†1403): *Nicolaus III fecit in ecclesiis Urbis amoveri antiphonarios et gradualia et missalia et alios libros officii antiquos quinquaginta et mandavit, ut de cetero ecclesiae Urbis uterentur libris et breviariis Fratrum Minorum. Unde hodie (videlicet circa annum MCD) in Roma omnes libri sunt novi et Franciscani*⁵. W reformie papieża Mikołaja chodziło najprawdopodobniej o zastąpienie liturgików z zapisem neumatycznym księgami z notacją diastematyczną. Prawdopodobne jest również, że w wyniku reformy unifikowano liturgię Wiecznego Miasta, na którego terenie, obok gregoriańskiej, żywą była jeszcze tradycja starorzyska.

² Epistula ad sacerdotes ordinis.

³ Napisy na oprawie pojawiają się już w w. XIII.

⁴ J. Golubowich: *Ceremoniale Ordinis Minorum vetustissimum*. W: *Archivum Franciscanum Historicum* III, 1910, 55 nn.

⁵ C. Mohlberg: *Radulph de Rio der letzte Vertreter der altrömische Liturgie*. Münster 1915, 22.

Franciszkańskie księgi liturgiczno-muzyczne pojawiają się na terenie Polski od r. 1236, tzn. od chwili przybycia Braci Mniejszych Konwentalnych z Pragi do Wrocławia. W roku następnym powstają fundacje w Krakowie i Przemyślu, a w 1238 w Płocku⁶. Liturgię franciszkańską przyjęły klaryski. Pierwszy konwent, którego fundatorką i ksienią była bł. Salomea, powstał w 1255 r. w Zawichoście. W 1257 r. przeniesiony został do Skąły, a najprawdopodobniej w r. 1317 do krakowskiego klasztoru św. Andrzeja. W 1280 r. bł. Kinga zakłada największy z klasztorów klarysek w Starym Sączu, a krótko przed 1284 r. Przemysław II w Gnieźnie⁷. Identyczną liturgię sprawowano wreszcie we franciszkańskich klasztorach obserwantów, zwanych u nas bernardynami, których działalność w Polsce jest genetycznie związana z przybyciem św. Jana Kapistrana do Krakowa w sierpniu 1453 r. W tym roku powstaje klasztor bernardyński na Stradomiu, który odegrał dużą rolę, ze względu na swoje skryptorium, zaopatrujące w liturgiki większość konwentów. W roku następnym zakonnicy zostali zaproszeni do Warszawy, a w 1455 do Poznania, Kościana i Wschowy⁸. W następnych latach obserwuje się gwałtowny wzrost zakonu, który do czasów przybycia jezuitów oddziaływał najsilniej na religijność miast i wsi.

Ordinarium Missae obejmuje stałe części mszalne: *Kyrie*, *Gloria*, *Sanctus* i *Agnus Dei*. W niniejszym artykule świadomie pominąłem śpiew *Credo*, ponieważ wszystkie zapisy Składu Apostolskiego w polskich graduałach stanowią przedmiot przygotowywanej pracy T. M i a z g i⁹. Charakterystyczną cechą franciszkańskiego *Ordinarium* jest schematyczny układ jego śpiewów. Praktyka notowania śpiewów *Ordinarium* w polskich graduałach była różna. Skrypcy kodeksów diecezjalnych tworzyli z nich 2 oddzielne grupy, łącząc najpierw wszystkie *Kyrie—Gloria*, następnie *Sanctus—Agnus Dei*. Obie grupy rozpoczynał często ozdobny inicjał lub miniatura. Można zaszyfalizować, że grupa druga miała z reguły melodie identyczne. T. M a c i e j e w s k i zaznacza, że taka praktyka rozpoczęła się już w w. XIII i była przejawem tendencji do schematycznego łączenia śpiewów¹⁰. Należy jednak podkreślić, że mimo powstania schematów, praktyka diecezjalna nie uległa zmianie przynajmniej do czasów Soboru Trydenckiego. Analogiczne cechy stabilności układu, a jednocześnie dla siebie znamienne, wykazują układy rękopisów norbertańskich. Poszczególne śpiewy grupowane są nastę-

⁶ Zob. K. Kantak: *Franciszkanie polscy*. T. I. Kraków, 1937; M. Pierozynski: *Zakony męskie w Polsce*. Lublin 1937.

⁷ Zob. *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. T. XXI—XXII, 113—115. *Kościół w Polsce*. T. I. Kraków 1968, 484 n; H. Chłopocka: *Gniezno głównym ośrodkiem polityczno-administracyjnym Wielkopolski do połowy XIII w.* W: *Dzieje Gniezna*, Warszawa 1965, 146.

⁸ Zob. Cz. Bogdański: *Bernardyni w Polsce*. T. I. Kraków 1933; K. Kantak: *Bernardyni polscy*. T. I. Lwów 1933.

⁹ Autor odnalazł ponad 200 kompozycji *Credo*.

¹⁰ T. Maciejewski: *Kyrieale cysterskie w najstarszych rękopisach polskich (XIII i XIV wiek)*. W: *Musica medii aevi*. T. III, 61.

pująco: najpierw wszystkie *Kyrie*, często z incypitem *Gloria*, potem śpiewy *Gloria*, następnie, w innej już części rękopisu, pary *Sanctus* i *Agnus Dei*. Praktyka norbertańska byłaby tradycją pośrednią, między diecezjalną a wczesną benedyktyńską, która notowała kolejno grupy poszczególnych części *Kyriale*¹¹.

Trzecią weszcie grupę stanowią graduály cysterskie, dominikańskie i franciszkańskie. Skrypcy łączą w nich śpiewy *Ordinarium* w schematy, które dla rękopisów poszczególnych zakonów są inne i wykazują w zasadzie cechy niezmiennie¹². Obserwuje się jedynie pewne zróżnicowanie odnośnie ich ilości w kodeksach danego zakonu. Jak już zaznaczono, pierwsze schematy mszalne pojawiają się w w. XIII. Ponieważ w jego początkach powstają pierwsze księgi franciszkańskie „*secundum ordinem Curiae Romanae*” należy wnioskować, że tradycja łączenia śpiewów *Ordinarium* w schematy była znana przynajmniej w kaplicy papieskiej i z tej racji w liturgii sprawowanej w bazylice laterańskiej należałoby szukać jej źródła i uzasadnienia. Nie wyjaśnione jest również kryterium, jakim kierowano się w układzie kolejnych kompozycji wchodzących w skład schematów mszalnych, występujących tak w rękopisach jak również w aktualnym *Graduale Romanum* czy *Liber Usualis*. Można nadmienić, że benedyktyni z Solesmes, autorzy dzisiejszej edycji watykańskiej, odchodzą w codziennej praktyce liturgicznej od uszeregowanych oficjalnie schematów. Wydaje się, że tego rodzaju kryterium można wyjaśnić bardziej kategoriami estetycznymi, aniżeli właściwościami samego utworu.

Zadaniem niniejszego artykułu jest zidentyfikowanie i omówienie poszczególnych schematów franciszkańskiego *Ordinarium Missae* w przedtrydenckich rękopisach na terenie Polski. Zagadnienie pozostawało dotąd nieopracowane. Jego rozwiązanie nie będzie miało najprawdopodobniej większego znaczenia dla określenia kreacji rodzimej, którą będzie można definitywnie oznaczyć dopiero z chwilą zapoznania się z całokształtem polskiego repertuaru śpiewów *Ordinarium*. Można jednak podejrzewać, że franciszkańskie *Kyriale* wywarło pewien przynajmniej wpływ na kształtowanie się liturgików diecezjalnych, jak również ulegało ich oddziaływaniu szczególnie w liturgii charakterystycznej dla naszego terenu np. w roratach. *Ordinarium* franciszkańskie wy-

¹¹ Rękopisy benedyktyńskie z Limoges i St. Gallen cytuje T. Maciejewski. Od tradycji norbertańskiej odszedł klasztor zwierzyniecki w Krakowie.

¹² *Kyriale* cysterskie opracował T. Maciejewski. Nie można zgodzić się jednak z autorem, że kompozycje według niego nieznanne, nie występują w polskich liturgikach. Pierwsze *Kyrie* z grupy nieznanych można znaleźć w ms. bs. norbertanek krakowskich fol. 5r, w ms. 43 fol. 7r BKapKr, ms. Q 12 fol. 138v BNnorbl, ms. 61 n fol. 6r BKapWr i in. Drugie *Kyrie* występuje w graduale norbertanek krakowskich fol. 6v, ms. 43 fol. 10v i in. czwarte np. w BKapWr ms. 47a fol. 6v. Powszechnie znane są również oba *Gloria* i pierwsze *Sanctus*. Szkoda, że autor nie uwzględnił jako materiału porównawczego gradułów Biblioteki SS. Benedyktynek z Żarnowca: ms. L2 z 1458 r., L3 z XV w. i L4 z XV w.

konywane wreszcie w licznych konwentach rozsianych po całej Polsce posiadało wpływ na formację muzyczną naszego narodu i w tym sensie można je zaliczyć do polskiej kultury muzycznej.

Materiał źródłowy artykułu stanowią 22 graduały franciszkańskie i sióstr klarysek, stanowiące aktualnie kompletny zasób. Należą one, obok cysterskich do najstarszego zbioru rękopisów mszalnych w Polsce. Szczególną wartość posiadają trzynastowieczne manuskrypty ms. 205 z BKlar Kr, ms. „2 z BKlar Sącz i ms. 3IV 5 B z BS Pł. Pozwolą one skonfrontować tradycję choralną *Ordinarium Missae* na przestrzeni 300 lat i ustalić jej charakter w świetle bogatego repertuaru *Kyriale* wspomnianych już wyżej ośrodków. Na uwagę zasługuje także ms. 45 z Biblioteki Bernardynów Krakowskich. Graduał przekazuje jedynie incypity śpiewów wchodzących w skład poszczególnych schematów. Wydaje się, że pełnił w skrytorioium rolę wzorca. W moich rozważaniach przedstawiam kolejno schematy mszalne tradycji franciszkańskiej wraz z uzasadnieniami rubryczystycznymi, określającymi ich przeznaczenie w zależności od liturgicznego stopnia uroczystości, śpiewy będące wynikiem oddziaływania repertuaru niefranciszkańskiego i tropy. Muzycznym materiałem porównawczym jest *Graduale Romanum* z 1908 r. i *Liber Usualis* z 1964 r. Z aktualnej edycji przyjąłem również liczbowe oznaczenia śpiewów wchodzących w ramy schematów.

IV. TREŚĆ RĘKOPIŚMIENNYCH KYRIALE

Schemat I¹³

<i>Kyrie</i>	— II
<i>Gloria</i>	— LU nr - <i>ad libitum</i>
<i>Sanctus</i>	— II
<i>Agnus Dei</i>	— IX

W graduałach BCzart 3615 i BBKr 7R1 po *Kyrie* II występuje nadto *Kyrie* V.

Rubryki

In maioribus festis duplicibus — ms. 205

In festis maioribus duplicibus — ms. „2” i 2

In festis duplicibus maioribus — ms. 3IV5B i 170

In maioribus duplicibus — ms. 174, 14R1, 8 i 11R1

Maius duplex — ms. 7R1

¹³ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPł 3IV5B, NKlarSącz 1 — z powodu uszkodzenia rękopisu tylko *Kyrie* i *Gloria* do *Glorificamus te*, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BSSand 174, BBKr 2R1, 3R1, 7R1, 45R1, BSKce 8, BCzart 2827, 3615, BBKr 1R1 — z powodu braku karty brak *Kyrie* i *Gloria* do *Adoramus te*, 11R1, BCzart 3616, BSSand 173 — brakuje karty z zapisem *Kyrie* i *Gloria* do słów *suscipe deprecationem nostram*.

In festis primae classis — ms. 3615

Na wylga szwatha — ms. 14Rl

Schemat II¹⁴

<i>Kyrie</i>	— IV
<i>Gloria</i>	— IV
<i>Sanctus</i>	— IV
<i>Agnus dei</i>	— IV

Rubryki

In minoribus festis duplicibus — ms. 205

In festis minoribus duplicibus — ms. „2” i 2

In festis duplicibus minoribus — ms. 31V5B i 170

In minoribus duplicibus — ms. 174, 2827, 11Rl i 173

Minus duplex — ms. 7Rl

In minoribus duplicibus, in festis apostolorum — ms. 14Rl

In minoribus duplicibus festis — ms. 8

In duplicibus — ms. 45Rl

In minoribus et in secunda missa in Nativitate — ms. 1Rl

In duplici minore — ms. 3615

In secunda missa Nativitatis Domini — ms. 2Rl

Schemat II jest identyczny z dzisiejszym. Poza rękopisami franciszkańskimi występuje w graduałach dominikańskich z notą: *In totis duplicibus*.¹⁵

Schemat III¹⁶

<i>Kyrie</i>	— VI
<i>Gloria</i>	— II
<i>Sanctus</i>	— XVII
<i>Agnus Dei</i>	— XVII

W rękopisach 7Rl i 11Rl po *Kyrie* VI kopiści zanotowali nadto *Kyrie* I. W graduale 45Rl układ śpiewów jest następujący:

Kyrie I
Gloria I itd.

Identyczny układ posiada ms. 2827. *Gloria*, podobnie jak w 45Rl, posiada jedynie incypit. Liturgik 173 przedstawia natomiast jeszcze inny układ, będący kompilacją pierwszego z drugim:

¹⁴ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPł 31V5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BSSand 174, BBK 2Rl — tylko *Kyrie* i *Gloria*, 7Rl, 14Rl, 45Rl, BSKce 8, BCzart 2827 i 3615, BBK 1Rl i 11Rl, BSSand 173.

¹⁵ Np. BDKr ms. 6 i 7.

¹⁶ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPł 31V5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170 — w czasie oprawy rękopisu nastąpiło przeszerogowanie kart, stąd schemat jest rozdzielony, BSSand 174, BBK 2Rl, 3Rl — brak *Gloria* i 7Rl, BSKce 8, BCzart 3615, BBK 1Rl i 11Rl.

<i>Kyrie</i>	— VI
<i>Gloria</i>	— I — intonacja
<i>Kyrie</i>	— I
<i>Gloria</i>	— I itd.

Rubryki

- In maioribus semiduplicibus festis* — ms. 205, 8 i 1Rl
In festis maioribus semiduplicibus — ms. „2” i 2
In semiduplici festo maiori — ms. 3IV5B
In semiduplicibus maioribus festis — ms. 170, 174, 7Rl i 173
In maioribus missis — ms. 45Rl
In semiduplicibus festis maioribus — ms. 2827
In semiduplici maiori — ms. 3615
In semiduplicibus maioribus — ms. 11Rl

Schemat IV¹⁷

<i>Kyrie</i>	— XIV
<i>Gloria</i>	— XI
<i>Sanctus</i>	— VIII
<i>Agnus Dei</i>	— XII

Rubryki

- In minoribus semiduplicibus* — ms. 205, „2”, 2, 8, 2827, 1Rl i 173
In festo semiduplici minori — ms. 3IV5B
De apostolis — ms. 170
In semiduplicibus (dopis późniejszy na marginesie) — ms. 174
In semiduplicibus minoribus — ms. 7Rl
In minoribus missis — 11Rl i 45Rl
In minori semiduplici — ms. 3615

Schemat V¹⁸

<i>Kyrie</i>	— XII
<i>Gloria</i>	— XIV
<i>Sanctus</i>	— XII
<i>Agnus Dei</i>	— XIV

W graduale klarysek gnieźnieńskich po intonacji *Gloria* XIV następuje drugie, które notują głównie rękopisy diecezjalne.¹⁹

¹⁷ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPi 3IV5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BSSand 174, BBKr 7Rl i 45Rl, BSKce 8, BCzart 2827 i 3615, BBKr 1Rl i 11Rl, BSSand 173.

¹⁸ BBKr 7Rl, 1R, 11Rl. Następujące rękopisy notują tylko incypit *Gloria*: BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPi 3IV5B, BKlarSącz 2, BSSand 174, BBKr 45Rl, BCzart 2827 i 3615, BSSand 173. Z powodu braku karty 231 w ms. 8, w rękopisie pozostała część *Agnus Dei*.

¹⁹ Chodzi o pierwsze *Gloria*, które T. Maciejewski umieścił wśród nieznanych. (zob. przypis 12).

R u b r y k i

In festis simplicibus solemnioribus — ms. 205, 2827 i 173

In festo sollempniori IX lectionum — ms. 3IV5B

In festis maioribus simplicibus — ms. „2” i 2

In simplicibus — ms. 45Rl

In festis solemnioribus simplicibus — ms. 3615, 1Rl i 11Rl

De virginibus — ms. 170

S c h e m a t VI²⁰

Kyrie — XVI

Gloria — XV

Sanctus — XV

Agnus Dei — XV

R u b r y k i

In festis simplicibus minoribus — ms. 205, 8, 3615, 1Rl, 11Rl i 173

In minori festo novem lectionum — ms. 3IV5B

In minoribus simplicibus — ms. 2 i 45Rl

Feriale — ms. 170

S c h e m a t VII

Rękopisy notują 5 różnych jego układów:

1. ²¹ <i>Kyrie</i> — XI	2. ²² <i>Kyrie</i> — XI
<i>Gloria</i> — XIV	<i>Gloria</i> — XI — inton.
<i>Sanctus</i> — XI	<i>Gloria</i> — XIV
<i>Agnus Dei</i> — XI	<i>Sanctus</i> — XI
	<i>Agnus Dei</i> — XI
3. ²³ <i>Kyrie</i> — XI	4. ²⁴ <i>Kyrie</i> — XI
<i>Gloria</i> — XIV	<i>Sanctus</i> — XI
<i>Gloria</i> — XI	<i>Agnus Dei</i> — XI
<i>Sanctus</i> — XI	
<i>Agnus Dei</i> — XI	
5. ²⁵ <i>Kyrie</i> — XI	
<i>Gloria</i> — XI — intonacja	
<i>Gloria</i> — XIV	
<i>Gloria</i> — dominikańskie ²⁶	

²⁰ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPł 3IV5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BBKr 45Rl, BSKce 8, BCzart 3615, BBKr 1Rl, 11Rl, BSSand 173.

²¹ BKlarKr 205, BKlarSącz „2” i 2, BSSand 174, BBKr 7Rl, BSKce 8 — brak karty z *Sanctus* i *Agnus Dei*, BCzart 2827, BBKr 78Rl, BCzart 3616.

²² BSPł 3IV5B, BBKr 45Rl, BSSand 173.

²³ BBKr 2Rl i 3Rl.

²⁴ BBKr 14Rl.

²⁵ BKapGn 170.

²⁶ BDKr 3266 fol. 249, 25 fol. 149, 6 fol. 280 i 7 fol. 213v.

<i>Gloria</i>	— XIV do <i>bonae voluntatis</i>
<i>Sanctus</i>	— XI
<i>Agnus Dei</i>	— XI
<i>Sanctus</i>	— XVII
<i>Agnus Dei</i>	— XVII

Dominikańskie *Gloria* w graduale klarysek gnieźnieńskich śpiewano w święta *duplex i semiduplex*.²⁷

Rubryki

In dominicis diebus — ms. 205, 174, 5R1 i 11R1

Diebus dominicis — ms. „2” i 2

Dominicis diebus — ms. 174, 2R1, 3R1, 14R1, 45R1 i 3616

Dominicale — ms. 8 i 7R1

Omnibus dominicis diebus — ms. 173

In dominicis per annum — ms. 78R1

Schemat VIII²⁸

<i>Kyrie</i>	— żałobne
<i>Sanctus</i>	— XVIII
<i>Agnus Dei</i>	— XVIII

Rubryki

Pro mortuis — ms. 205, 174, 5R1, 8 i 11R1

In officiis mortuorum — ms. 2

Ad officium mortuorum — ms. 3IV5B

In agenda mortuorum — ms. 45R1

Pro defunctis — ms. 173

Schemat IX²⁹

<i>Kyrie</i>	— litanijsne
<i>Sanctus</i>	— XVIII
<i>Agnus Dei</i>	— XVIII

²⁷ Np. BDKr ms. 6 fol. 279v podaje schemat: *Kyrie* XIV, *Gloria* własne, *Sanctus* XVII, *Agnus Dei* jest komplikacją diecezjalnego z XVI.

²⁸ BKlarKr 205 — incypit *Sanctus*, BSPi 3IV5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BSSand 174 — brak *Sanctus*, BBKr 5R1 — brak *Sanctus*, 7R1, 45R1, BSKce 8, BCzart 2827, BBKr 1R1 — tylko *Kyrie* i 11R1. W ms. 173 msza żałobna jest połączona ze schematem — *Diebus omnibus ferialibus*; kopista zanotował 2 *Kyrie* — litanijsne i żałobne, *Sanctus* XVIII i dwukrotnie *Agnus* XVIII — z *miserere nobis i dona eis requiem*. W ms. 2827 msza żałobna występuje ze śpiewami *Proprium*.

²⁹ BKlarKr 205, BKlarSącz „2”, BSPi 3IV5B, BKlarSącz 2, BKapGn 170, BSSand 174, BBKr 2R1, 7R1 i 45R1, BSKce 8, BCzart 3615, BBKr 1R1 i 11R1 — tylko *Kyrie*, BSSand 173.

R u b r y k i

In ferialibus diebus — ms. 205, „2”, 2, 3IV5B, 2Rl i 8

Feria IV Cinerum vel pro feriis — ms. 174

In ferialibus — ms. 3615 i 45Rl

In vigiliis et ferialibus diebus — ms. 1Rl

In vigiliis — ms. 11Rl

Diebus omnibus ferialibus — ms. 173

S c h e m a t X

Występuje w dwóch wariantach:

1. ³⁰ <i>Kyrie</i>	— IX	2. ³¹ <i>Kyrie</i>	— IX
<i>Gloria</i>	— IX	<i>Gloria</i>	— IX
		<i>Sanctus</i>	— XVII
		<i>Agnus Dei</i>	— XVII

R u b r y k i

In festis beatæ virginis Mariæ et commemorationibus — ms. 205

In omnibus festivitatibus et commemorationibus beatæ Mariæ virginis — ms. 3IV5B

In missa beatæ Mariæ virginis — ms. 2

De beatâ virgine — ms. 170, 7Rl, 1Rl, 11Rl i 173

In prima missa Nativitatis Domini — ms. 2Rl

In festis beatæ Mariæ virginis et in prima missa Nativitatis Domini — ms. 14Rl

In missa de beatâ — ms. 45Rl

In festis beatæ Mariæ virginis et commemorationibus — ms. 8

In festis beatæ Mariæ virginis — ms. 2827

De beatâ virgine Maria — ms. 3615

S c h e m a t XI³²

<i>Kyrie</i>	— w edycji watykańskiej nieznan ³³
<i>Sanctus</i>	— „ „ „
<i>Agnus Dei</i>	— „ „ „

R u b r y k i

In dominica de passione — ms. 2Rl

De passione Domini — ms. 7Rl

³⁰ BKlarKr 205, BKlarSącz „2” i 2, BSSand 174, BBKe 2Rl, 3Rl, 7Rl i 14Rl, BCzart 2827 — *Gloria* kończy się na *Qui sedes*, BBKr 1Rl i 11Rl, BCzart 3616 — dopis XVI w., BBSand 173.

³¹ BSPi 3IV5B — incypit *Sanctus*, brak *Agnus*, BKapGn 170 — incypit *Sanctus* i *Agnus*, BSKce 8 — incypit *Sanctus* i *Agnus*, BBKr 45Rl, BCzart 3615 — incypit *Sanctus*, brak *Agnus*.

³² BBKr 2Rl i 7Rl, BSKce 8 — dopis XVI w., BCzart 2827, BBKr 1Rl i 7Rl — tylko *Agnus*.

A dominica de passione usque ad feriam quintam — ms. 2827
In dominica de passione et usque sabbatum exclusive — ms. 1Rl

Schemat XII³⁴

Kyrie — w edycji watykańskiej nieznane³⁵
Sanctus — „ „ „ „
Agnus Dei — „ „ „ „

R u b r y k i

Roratne — ms. 174, 2827, 14Rl i 11Rl
Ad Rorate — ms. 3616
De beata virgine in ferialibus diebus — ms. 8 (na marginesie dopis *Roratne*)
Adventhove — ms. 173 i 170 (dopis późniejszy)

Schemat XIII

W rękopisach występują dwa jego warianty:

Kyrie — I³⁶ *Kyrie* — I³⁷
Gloria — I *Gloria* — II

R u b r y k i

Wielkanocne — ms. 5Rl
In festo paschae — ms. 14Rl
In vigilia paschae — ms. 2827
Paschale — ms. 3Rl i 173
Pascha et tempore pasch. usque ad Ascensionem exclusive — ms. 1Rl
Tempore paschali — ms. 11Rl i 3616

Schemat XIV

Kyrie — XVII — druga wersja w LU
Sanctus — XVII
Agnus Dei — XVII

³³ Schemat występuje w rękopisach dominikańskich i w wielu diecezjalnych.

³⁴ BKapGn 170 — tylko *Kyrie*, BCzart 2827 — dopis XVI w., BBKr 11Rl, BSKce 8 — tylko *Kyrie*, BKlarSącz „2” — dopis z 1738 r. tylko *Kyrie*, BSSand 174 — tylko *Sanctus* i *Agnus*, BCzart 3616 — tylko *Kyrie*, BBKr 14Rl — *Kyrie* i *Sanctus* dopisane w XVII w., BSSand 173 — *Kyrie* dopis XVI w.

³⁵ Spiewy schematu XII znane są w polskich rękopisach od drugiej połowy XV w.

³⁶ BBKr 5Rl — dopis XVII w., BCzart 2827 — *Gloria* tylko incypit, 3615 — dopis XVIII w., BKlarKr 205 — dopis XVIII w., BCzart 3616, BSSand 173. Samo *Kyrie* notują: BKapGn 170, BBKr 1Rk i 11Rl, BSSand 174, BCzart 3616 — *Kyrie I* występuje nadto w łączności z liturgią Wielkiej Soboty.

³⁷ BBKr 3Rl i 14 Rl.

Taki układ występuje w jednym rękopisie ³⁸. Inne przekazują natomiast zapisy *Kyrie* ³⁹.

R u b r y k i

In adventu Domini, in septuagesima, in quadragesima — ms. 174

In adventu et in quadragesima quando non dicitur Gloria in excelsis — ms. 2Rl

Adventhove i Posthne — ms. 5Rl

In adventu et in quadragesima — ms. 7Rl i 78Rl

In votivis quando non dicitur Gloria in excelsis — ms. 14Rl

Aliud quando placuerit et praecipue in votivis quando non dicitur Gloria — ms. 8

In adventu et septuagesima et in quadragesima quando non canitur Gloria — ms. 1Rl

In votivis — ms. 11Rl

Tempore adventus et quadragesimae — ms. 3616

In missis votivis et tempore adventus et quadragesimae — ms. 173

Oprócz wyszczególnionych schematów, skrypcy przekazali pojedyncze śpiewy, charakterystyczne przede wszystkim dla liturgików diecezjalnych. W ich omawianiu pomijam zapisy XVIII-wieczne, gdyż posiadają tekst niekompletny ⁴⁰.

1. Ś p i e w y *Kyrie*

a. *Kyrie V*, które w graduałach diecezjalnych występuje często z tropem *Magne Deus potentiae* ⁴¹. Utwór zachował się w 7 rękopisach franciszkańskich ⁴² z rubrykami: *In summis festivitatis cantatur* — ms. 8; *In maiori duplici* — ms. 5Rl; *Solenne* — ms. 173.

b. W graduale 11Rl dopisano w XVII w. *Kyrie XII* i niezidentyfikowane dotąd *Kyrie* Kaszyskie.

c. Nieznane *Kyrie* przekazały dwa manuskrypty klarysek ⁴³, drugie, również niezidentyfikowane, liturgik starosądecki ms. „2”. Wszystkie przekazy są dopisami późniejszymi.

d. *Kyrie IX* posiada ms. 3616 (dopis XVI w.)

³⁸ BBKr 78Rl.

³⁹ BKlarSącz „2” — dopis XIV w., BSSand 174, BBKr 2Rl, 5Rl — dopis XVI w., 7Rl i 14Rl — dopis XVI w., BSKce 8 — dopis XVI w., BBKr 1Rl i 11 Rl, BCzart 3616, BSSand 173.

⁴⁰ BCzart 3615 fol 26r przekazał np.: *Sanctus. Pleni sunt caeli et terra gloria tua. Benedictus qui venit in nomine Domini.*

⁴¹ AH 47 : 99.

⁴² BKlarSącz „2” — dopis XV w., BBKr 5Rl — dopis XVI w., BSSand 174, BSKce 8, BCzart 2827 — dwukrotnie: fol. 11v i 26r, BSSand 173.

⁴³ BKlarKr 205 fol. 236 i BKlarSącz „2” fol 377 (oba dopisy z XIV w.).

e. Kielecki ms. 8 zawiera *Kyrie* z notą: *In natale virginum seu viduis*⁴⁴.
f. W ms. 3615 dopisano w XVII w. nieznaną *Kyrie* z notą: *Romagnanum*.

2. P a r y *Kyrie-Gloria*

Trzy zestawy śpiewów przekazał graduał klarysek gnieźnieńskich ms. 170. *Gloria* z pierwszego posiada tylko incypit. Drugi i trzeci z rubryką *Item de confessore i De beata virgine* występuje również w innych rękopisach⁴⁵.

3. P a r y *Sanctus-Agnus Dei*

a. Pierwszą grupę przekazały 4 rękopisy⁴⁶. W graduałach niefranciszkańskich była wykonywana w święta maryjne⁴⁷.
b. Występuje w ms. 5Rl. Ponieważ notują ją liturgiki katedry krakowskiej⁴⁸, można przypuszczać, że stamtąd zapożyczono ją do franciszkańskiego.
c. Śpiewy rejesturą ms. 2827, 18Rl i 3616 (dopis XVI w.). Występują w wielu rękopisach polskich⁴⁹.
d. Czwartą parę przekazał ms. 18Rl. Występuje również w graduałach wyszczególnionych w odnośniku 46.
e. Trzy ostatnie grupy utworów zapisał skryptor ms. 170. Kompozycje znane są także innym rękopisom⁵⁰.

4. Graduał klarysek starosądeckich ms. „2” posiada XIV-wieczny dopis *Sanctus*⁵¹, a sandomierski ms. 173 włączony w XVII w. *Sanctus IX*.

5. W ms. 11Rl, anonimowy kopista dopisał w XVI w. *Agnus Dei*, które w utworze oryginalnym jest drugim⁵².

Zasób śpiewów *Ordinarium Missae* w rękopisach franciszkańskich, jakimi w Polsce aktualnie dysponujemy, obrazuje najlepiej niżej podane

⁴⁴ *Kyrie* występuje nadto w ms. 43 fol. 14v BKapKr i ms. 31 bf. BKapWr.

⁴⁵ Pierwsza grupa: BKapWr 181 fol. 61v, BDKr 7 fol. 226r, 25 fol. 149r. Druga BNorbKr bs. 6v, BKapWr 140 fol. 8r, BSPł bs. fol. 157r i in.

⁴⁶ BBKr 5Rl, 11Rl i 18 Rl, BCzart 3616.

⁴⁷ NP. BKapKr 42 fol. 34v, MCiesz DDI 28 bf., BSPł bs. fol. 244v, BKapKr 46 bf.

⁴⁸ BKapKr ms. 43 fol. 39r, 44 fol. 16r i 46 bf. Dwa ostatnie graduały określają *Sanctus* jako *Ungaricum*.

⁴⁹ Np. BNorbKr bs. fol. 11v, BKapKr 44 fol. 14r z notą *Angelicum*, BKapWr 61n fol. 12v z notą *de apostolis*.

⁵⁰ Min. pierwsza para — BNorbKr bs. fol. 12r, BKapKr 42 fol. 22v, druga — BNorbKr bs. fol. 11r, BNorbI Q 12 fol. 6r, ostatnia — BKapKr 42 fol. 24v, BKapWr 47a fol. 12r.

⁵¹ Utwór występuje min. w BKapKr 42 fol. 22v, BKapWr 181 fol. 92r, BSaI Czerw 12 fol. 177v.

⁵² Np. BNorbKr bs. fol. 11v, BKapWr 61n fol. 12v, MCiesz DDI 28 bf.

zestawienie. Nie odzwierciedla ono stanu pierwotnego, lecz wykazuje jedynie stan aktualny. Pierwsza kolumna liczb oznacza repertuar oryginalny, druga późniejsze dopisy.

sygnatura rękopisu	<i>Kyrie</i>	<i>Gloria</i>	<i>Sanctus</i>	<i>Agnus Dei</i>
205	10+2	7+1	8	9
„2”	10+5	7	9+1	9
3IV5B	10	7	9	9
1	1	1	—	—
2	10	7	9	9
170	13	9	12	12
174	12	6	8	9
2R1	8	6	5	5
3R1	5	5	3	3
5R1	1+3	0+1	2	3
7R1	13	7	9	9
14R1	4+2	3	2+1	2
45R1	10	7	10	10
8	11+2	6	6+1	7+1
2827	10+2	6	9+1	9+1
3615	9+2	6+1	7	7
1R1	11	7	8	8
11R1	13+2	7	9	9+1
18R1	—	—	3	3
78R1	2	1	2	3
3616	6+2	3+1	3+1	3+1
173	14+1	9	9+1	9+1

Z zestawienia wynika najpierw, że repertuar najstarszych gradułów jest w zasadzie ilościowo identyczny. Kształtuje się on następująco: *Kyrie* — 10, *Gloria* — 7, *Sanctus* — 9 i *Agnus Dei* — 9. Zróżnicowanie pod tym względem uwidacznia się w w. XV i osiąga najwyższe odchylenie od tradycji w rękopisie klasysek gnieźnieńskich ms. 170. Tabela wskazuje dalej, że wpływy innych repertuarów, którego wyrazem są również dopisy, wzrastają w drugiej połowie w. XV. W tym okresie, jak wykazał przegląd schematów mszalnych, księgi franciszkańskie notują śpiewy na adwent i post tak powszechne w liturgiach diecezjalnych. W każdym razie tradycja choralna franciszkańskiego *Kyriale* pozostała nienaruszona w w. XIII i XIV.

Rozważając muzyczny aspekt omawianych śpiewów należy uwzględnić dwa problemy: porównanie wersji melodycznej tych samych śpiewów we wszystkich przekazach zakonnych oraz jej konfrontacja z edycją dzisiejszą. Analizując zapisy zakonne można stwierdzić, że franciszkańska tradycja muzyczna *Ordinarium* jest jednolita. Melodie tych samych utworów są najczęściej identyczne. Różnica sprowadza się do drob-

nych jedynie modyfikacji, polegających na odmiennym czasem grupowaniu nut, dodawaniu nut przejściowych, stosowania *bipuncti* zamiast *punctum*. Większe natomiast różnice zarysowują się między wersją franciszkańską a watykańską. Sprowadzają się one głównie do faktu rozbudowywania melodii w rękopisach np. *Kyrie XVI* czy *Gloria IV*. Najmniejsze odchylenia zauważa się w *Sanctus* i *Agnus Dei*. Proces komparatystyczny wykazuje jednak, że warianty obu wersji są nieliczne i minimalne w porównaniu z różnicami, jakie daje się zaobserwować między tradycją diecezjalną a watykańską.

V. TROPY

Powstanie tropów wiąże się ściśle z wprowadzeniem liturgii rzymskiej na teren cesarstwa Karola Wielkiego. Są one wyrazem reakcji na jej lakoniczność i oschłość⁵³. Dodatkowe teksty miały wyjaśniać oraz interpretować oficjalne. Mimo nieufności, z jaką Rzym patrzył na samowolne często włączanie nowych tekstów, nawet do czytań mszalnych, franciszkanie nie tylko zachowali tropy znane w całej Europie, ale przekazali inne, które w wydawnictwie AH nie występują. Jest możliwe, że powstały one w ich klasztorach. Liturgiki Braci Mniejszych notują tropy do *Kyrie*, *Gloria* i *Sanctus*.

1. a. W ms. 174 znajduje się *Kyrie V* — *Magne Deus potentiae*. Tekst został dopisany po sporządzeniu graduła.

b. 8 tropów, lecz bez melodii występuje na marginesach rękopisu starszodeckiego „2”. Teksty zostały wpisane przy końcu XIV w. Można więc wnioskować, że stosowano je w tamtejszej liturgii. Ze znanych uwzględniono:

fol. 9 — *Kyrie Magne Deus potentiae*

fol. 355 — *Kyrie Virginitatis amator*⁵⁴

fol. 357 — *Kyrie Cunctipotens genitor Deus*⁵⁵

Do nieznaných należą:

fol. 173 — *Kyrie, surrexit Christus a morte, eleyson*

Christe, sis nobis dux vitae resurgens a morte, eleyson

Kyrie, qui nobis ostendisti gratum, eleyson

oraz jego modyfikacja:

Kyrie, ascendens Christus in altum, eleyson

Christe, sis nobis dux vitae ascendens in altum, eleyson

Kyrie, qui natum ostendisti gratum, eleyson

⁵³ J. Woronczak: *Tropy i sekwencje*. W: Poetyka. Dział III. Wersyfikacja. T. VI. *Strofika*. Wrocław 1964, 25 nn, J. Pikulik, *Il tropo. La Musica*. Vol. II, 761 nn.

⁵⁴ AH 47 : 9.

⁵⁵ AH 47 : 4.

Pierwszy przeznaczony był na uroczystość Zmartwychwstania, drugi Wniebowstąpienia.

fol. 354 — *Kyrie, banitatis vir*

fol. 356 — *Kyrie, clementissime pater*

fol. 358 — *Kyrie cuius semper*⁵⁶

2. Tropo *Gloria* występują:

a. W utworze ze schematu V poszerzono zdanie: *Domine Filii Unigenite, Jesu Christe et Sancte Spiritus*⁵⁷.

b. To samo zdanie w *Gloria* II ze schematu III brzmi: *Domine Filii Unigenite, salus nostra Jesu Christe*⁵⁸.

c. Tropowane *Gloria IX* należało w Europie do najbardziej popularnych. Jego autorem był Henryk Sprawiedliwy, margriabia Miśni⁵⁹:

*Gloria in excelsis ... Unigenite Jesu Christe,
Spiritus et alme orphanorum paraclito.
Filius Patris. Primogenitus Mariae virginis matris.
deprecationem nostram, ad Mariae gloriam.
Tu solus sanctus. Mariam sanctificans.
Tu solus Dominus. Mariam gubernans.
Tu solus Altissimus, Mariam coronans, Jesu Christe*⁶⁰.

W uroczystość Niepokalanego Poczęcia śpiewano *Gloria* z następującymi modyfikacjami:

*Quoniam Tu solus sanctus. Mariam praeservasti.
Tu solus Dominus. Mariam fabricasti.
Tu solus Altissimus, Mariam sublimasti, Jesu Christe*⁶¹.

W rękopisach poza franciszkańskich, druga wersja tropów maryjnych, zgodnie z aktualnym stanem badań, nie występuje. Trudno w tej chwili cokolwiek powiedzieć o jego proveniencji.

Melodia tropu a została przejęta z poprzedniego członu: *Deus pater omnipotens*. Drugi dodatek posiada melodię: *Unigenite Jesu Christe*. Melodia tropów maryjnych opiera się na fragmentach oryginału. Jest regułą, że kadencje dodatków są identyczne z kadencjami poprzedzającymi trop. *Mariae virginis matris* powtarza melodię *Dei Filius Patris*, *Mariam gubernans* melodię *Tu solus Dominus*, *Mariam coronans* melodię

⁵⁶ Dalszy tekst nieczytelny.

⁵⁷ BKlarKr 205, BKlarSącz „2” i 2, BSKce 8, BBKr 1Rl, 2Rl, 3Rl, 7R, 11Rl i 14Rl, BSSand 174, BSPł 3IV5B, BKapGn 170, BCzart 2827.

⁵⁸ Patrz przypis 57.

⁵⁹ T. Maciejewski: dz. cyt., 79; J. A. Jungmann: *Missarum sollemnia*. Tł. franc. T. II. Paris 1952, 118 przypis 63.

⁶⁰ Tropo występują we wszystkich gradualach franciszkańskich z wyjątkiem ms. 3615 i 3616 BCzart.

⁶¹ Zapisy tropu: BSPł 3IV5B — na dolnym marginesie, BSSand 174 i 173 — nad tropami wersji pierwszej, BBKr 14Rl i 11Rl — występuje po wersji pierwszej.

Tu solus Altissimus. Wynika z tego, że melodyka tropów, o ile nie powtarza odcinka poprzedzającego trop, przejmuje przynajmniej jego kadencję, a materiał dźwiękowy bierze z innych zdań utworu.

Sobór Trydencki polecił oczyścić modlitwy liturgiczne z wszystkich tropów. Zgodnie z zaleceniem, w wielu rękopisach je wytarto lub przekreślono farbą⁶².

3. Tropy *Sanctus*

a. Graduał 18Rl przekazał tropowane *Sanctus*, które powstało na początku w. XVI w Czechach⁶³. Utwór występuje również w innych rękopisach polskich⁶⁴. Dla tekstu wykorzystano kompozycję popularną w liturgiach niefranciszkańskich⁶⁵.

b. W 4 rękopisach⁶⁶ poszerzono tekst drugiej części *Sanctus: Benedictus Mariae filius, qui venit nos redemit in nomine Domini*. Dłuższy tekst spowodował rozłączenie melizny na mniejsze grupy neumatyczne i nuty pojedyncze. Kompozycja oryginalna występuje również w rękopisach diecezjalnych⁶⁷

c. Graduał norbertanek gnieźnieńskich ms. 170 przekazał nigdzie nie notowany trop:

*Sanctus angelorum imperator,
Respice mentes humilium,
Sis reorum consolator,
Preces hic canencium.*

*Sanctus, o Creator, redemisti
Nos Redemptor, tu protege
Per cruorem, quem fudisti,
Fac nos iuste vivere.*

*Sanctus, ne perturbent nos demones,
Venefica fallacia,
Sed in mensa deitatis
Donet caeli spacia,
Dominus Deus Sabaoth itd.*

Trop posiada własną melodię. Kompozycję włączono do jednego z najbardziej znanych w Polsce *Sanctus*⁶⁸. Tekst i melodię tropu można uważać za kompozycję rodzimą.

VI. PODSUMOWANIE

Franciszkańskie *Ordinarium Missae* wskazuje na jednolitą i żywą tradycję zakonu, związaną genetycznie najprawdopodobniej z katedrą laterańską, a więc z centrum liturgii gregoriańskiej. Dotyczy ona zarówno układu schematów mszalnych jak i wersji melodycznej. Od koń-

⁶² Tropy wytarto np. w ms. 3IV5B, przekreślono np. w ms. 1Rl i 11Rl.

⁶³ AH 47: 382. Autorzy cytują mszał czeski z 1512 r.

⁶⁴ Min. AŁ bs. fol 3r, BJG ms. 659 fol 13r, MCiesz DDI 28 bf.

⁶⁵ Np. BNorbKr bs. fol 11v, BKapKr 44 fol. 14r.

⁶⁶ BCzart 2827, BBKr 11Rl i 18Rl, BSSand 173.

⁶⁷ Np. BKapKr 42 fol 25r, MCiesz DDI 28 bf.

⁶⁸ NP. BNorbKr fol. 11, BKapKr 42 fol. 17r. MŁ bs. fol. 2r.

ca w. XIII dają się zauważyć ślady wpływów innych ośrodków liturgiczno-muzycznych. Uwidaczniają się one najpierw w rubrykach gradualu płockiego ms. 3IV5B, które polecają, by schemat V i VI wykonywać „*in festo novem lectionum*”. Oznacznik taki nie jest znany tradycji franciszkańskiej, lecz reprezentuje najprawdopodobniej zwyczaj norbertański⁶⁹. Od w. XV notuje się oddziaływanie liturgików dominikańskich, a potem jeszcze bardziej diecezjalnych. Ulega im szczególnie gradual klarysek gnieźnieńskich ms. 170. Pierwszą tradycję przejawia *Gloria* w schemacie VII, drugą oznaczniki *de apostolis*, *de virginibus* i *de confessore* w schematach IV i V oraz charakterystyczny dla niej repertuar *Kyrie*, *Gloria*, *Sanctus* i *Agnus Dei*. W tym samym okresie obserwuje się proces modyfikacji w układach śpiewów schematu III i VII. Druga połowa w. XV wzbogaciła tradycyjny repertuar zakonny nowymi schematami — XI — XIV. Wskazania rubrycystyczne polecają stosować je na uroczystości adwentowe, roratnie, wielkopostne i paschalne. Zmiany pozostają w związku z przybyciem do Polski bernardynów oraz ich staraniami o pogłębienie religijności. W tym okresie pojawiają się także noty w języku polskim. Warto tu przypomnieć, że w zakonie Obserwantów pracuje wówczas i tworzy bł. Władysław z Gielniowa, który położył duże zasługi dla rozwoju języka polskiego i literatury narodowej. Można wreszcie odnotować cztery nieznane dotąd kompozycje *Kyrie* oraz trop *Sanctus*. Nie jest wykluczone, że należą one do twórczości polskiej.

Franciscan *Ordinarium Missae* in Medieval Poland

Summary

The paper presents the medieval *Ordinarium Missae* chants performed before Trent Council in Franciscan churches in Poland. The source material consists of 22 OFM convent graduals of Poor Clares and of OFM observants. They belong, besides Cistercian, to the Polish oldest Mass manuscripts.

Schematic arrangement of *Kyriale* chants is the characteristic feature of Franciscan tradition. Primarily, Franciscans used 10 schemes, which — according to the *secundum consuetudinem Curiae Romanae* principles — were adopted from the papal liturgy held at Lateran. The next four schemes were created in the second half of the 15th century, namely at the beginning of Observants activity. They are connected with Advent liturgy, chiefly with dawn Masses and Lent. Both periods were celebrated in Poland most solemnly. The beginning of the 15th century witnesses the influence of the Dominican tradition, especially of diocesan tradition, on the Franciscan repertory.

⁶⁹ Zob. BNorbI Q 12 fol. 189v, BSaICzerw. 12 fol. 11r. W w. XV oznacznik występuje w diecezjalnym graduale krakowskim ms. 45 fol. 36r.

In Franciscan manuscripts occur tropes to *Kyrie*, *Gloria* and *Sanctus*. Appropriate for them is the trope for Immaculate Conception of Our Lady. The Gniezno Poor Clare gradual handed down Angelorum imperator, unquoted in *Analecta hymnica medii aevi*. Together with the melody, besides the 4 unknown *Kyrie*, it is considered as the Franciscan share to the Polish liturgical and musical production. Liturgical indications in Polish language appear for the first time in the Franciscan manuscripts.

The Franciscan musical tradition of *Ordinarium Missae* chants is uniform. The melodies of the same *Kyriale* compositions in all the codexes are most often identical. They are very similar to the present Vatican edition.

J. Pikulik